

Юрій Юрійович Савченко,

кандидат психологічних наук, доцент,
заступник директора Педагогічного інституту
з науково-педагогічної та
соціально-гуманітарної роботи
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

УДК 376-056.45:37.091.4

**РОЛЬ БАТЬКІВ У РОЗВИТКУ
ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ**

В статті автор розглядає розвиток одареного ребенка дошкільного віку в системі батьківсько-дитячого спілкування. Розглянуто батьківсько-дитяче спілкування, як пріоритетний детермінант психічного розвитку і процесу соціалізації одарених дошкільників.

Ключевые слова: одаренные дети, родители, родительско-детские отношения, семья, общение.

In the article the author examines the development of gifted child of preschool age in the system Parent-child communication. Parent-child communication as a priority determinant of mental development and socialization process of gifted preschoolers was considered.

Key words: gifted children, parents, Parent-child relationships, family, communication.

Згідно з дослідженнями видатних психологів Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, розвиток психіки у дитини відбувається шляхом соціального наслідування, привласнення суспільного досвіду, а єдиною можливістю осягнення і засвоєння досвіду попередніх поколінь виступає для маленької дитини спілкування з дорослими.

Через спілкування дорослих з дітьми відбувається виховання, як цілеспрямований розвиток дитячої особистості. Одним з важливих завдань цього є налагодження добрих інтерперсональних відносин з обдарованою дитиною.

У наш час багато досліджень присвячено вивченню різних аспектів впливу сімейних стосунків на особистісний розвиток дитини. Загальновизнаним є факт унікальності внеску сім'ї в емоційно-моральний розвиток особистості.

Особливості сімейного впливу відображають об'єктивні детермінанти особливостей формування особистості дитини. Однак, головний інтерес викликають, з точки зору практичних завдань психологічної допомоги сім'ї, батьківське ставлення і його вплив на процеси розвитку обдарованих дітей. Батьківське ставлення – означає виховний процес у сім'ї: це синонім таких термінів, як батьківське виховання, батьківські відносини, тип виховання [1].

Отже, батьківсько-дитячі стосунки становлять важливу підсистему сімейного виховання і розглядаються, як пролонговані, довготривалі відносини дитини і батьків, опосередковані їх психологічними особливостями. На відміну від інших видів міжособистісних відносин, батьківсько-дитячі стосунки відзначаються високим рівнем їх значущості для обох сторін.

Розглядаючи батьківсько-дитячі стосунки, як пріоритетну детермінанту психічного розвитку і процесу соціалізації обдарованих дошкільників, подамо основні психологічні характеристики взаємодії дитини з батьками:

- характер емоційного зв'язку (з боку батьків – це емоційне прийняття дитини, тобто, батьківська любов, з боку дитини – емоційне ставлення до батьків, дитина відчуває прихильність до батьків);
- наявність стійких мотивів у сімейному вихованні;
- участь батьків у процесі піклування про дитину;
- забезпечення автономії дитини під час розв'язання проблемних та конфліктних ситуацій;
- соціальний контроль: додержання прав, обов'язків, вимог, заборон; а також визначення їх змісту, кількості, способів контролю, санкцій (заохочення і підкріплення), батьківський моніторинг;
- стійкість і послідовність (чи суперечливість) сімейного виховання.

Перелічені психологічні характеристики взаємодії дитини з батьками справляють вплив на інтегровані показники дитячо-батьківських стосунків:

- батьківську позицію, яка визначає характер емоційного прийняття дитини, мотиви та цінності виховання, наявний образ дитини й усвідомлення самого себе, як батька, модель батьківської ролі поведінки;
- тип сімейного виховання, яким задаються параметри емоційних стосунків, стиль спілкування та взаємодії, ступінь задоволення потреб дитини, особливості батьківського контролю та послідовність його реалізації;
- образ батьків, як вихователів і образ системи сімейного виховання у дитини, що визначає мету

досягнення узгодженості й співпраці у розв'язанні завдань спільної діяльності і забезпечує потрібні умови для гармонійного розвитку дитини.

Таким чином, роль і вплив батьків на розвиток обдарованої дитини змінюються під впливом зміни виховної парадигми. Ця зміна відбувається у процесі переходу від суб'єкт-об'єктної до суб'єкт-суб'єктної взаємодії між батьками і дитиною. Такі стосунки характеризуються проявом гуманістичного настановлення у сімейному вихованні, що сприяє розвитку суб'єктної взаємодії у сім'ї і встановленню статусу дитини, як рівноправного учасника батьківсько-дитячих стосунків.

У нашому дослідженні термін «батьківське ставлення» використовуватиметься для позначення настановлень батьків на той або інший тип виховання. А. Співаковська дає таке його визначення: «Батьківське ставлення – це реальна спрямованість, в основі якої лежить свідомо або несвідомо оцінка дитини, що виражається у способах і формах взаємодії з дітьми» [5].

Н. Шевченко виділила у структурі батьківського ставлення до дитини когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий компоненти. Про вияв когнітивного компонента свідчить наявність у батьків знань про права дитини та розуміння їх сутності, створення умов для їх реалізації у сім'ї. Емоційно-мотиваційний компонент виявляється в оцінках та судженнях, емоційних проявах батьківського ставлення до прав дитини, на підставі наявних, мотиваційних структур. Поведінковий компонент полягає у реалізації прав дитини в сім'ї, шляхом вибору батьками типу взаємодії з ними і характеру взаємин, він містить комунікативні вміння, вміння приймати рішення, критичне мислення, управлінські вміння тощо [7].

Істотно позначається на розвитку обдарованих дошкільників виховний вплив: це діяння дорослого у спілкуванні з дітьми, що змінює суб'єктивні характеристики дитини – потреби, настановлення, відносини, здібності, поведінку тощо.

Так, у зарубіжній та вітчизняній літературі виокремлено несприятливі чинники виховання, що спричиняють розвиток у дитини негативних особистісних якостей. Ці чинники розрізняються на підставі типу виховання та видів батьківського контролю. Серед патогенних типів виховання, що негативно впливають на розвиток обдарованої дитини, можна виокремити такі: низьку згуртованість і неузгодженість намірів і дій членів сім'ї з приводу виховання.

Виховання за типом «відторгнення» – це неприйняття, ворожість, негативне ставлення до дитини, жорсткий контроль, регламентація її життя, нав'язування їй «правильного» типу поведінки. Часто відторгнення супроводжується інфантилізацією та індивідуалізацією дитини. Жорсткий контроль з боку батьків здійснюється за допомогою системи покарань. Більшість батьків переконані у потребі прищеплювати дитині такі цінності, як повага до авторитету, працелюбовство, необхідність збереження існуючого порядку.

Результатом ворожого ставлення до дитини можуть стати складнощі у соціальній адаптації, нерішучість у спілкуванні з однолітками, агресивність, схильність до суперечок, соціальна відсталість. Зазначений тип виховання характеризується підвищеною авторитарністю батьків, внаслідок відторгнення дитини та частих покарань. Гіперсоціалізуюче виховання або симбіотичний тип батьківського ставлення, означає центрацію батьків на вихованні: вони приділяють дитині дуже багато часу, сил та уваги. Виділяють два основні типи гіперпротекції. При домінуючій (авторитарно-симбіотичній) гіперопіці поєднуються батьківська любов і обмеженість. На думку Г. Варги, такий тип батьківського ставлення не обов'язково є патогенним, все залежить від співвідношення любові й обмеження у батьківському вихованні [4].

Наслідками подібного виховання можуть стати такі якості особистості дитини, як: покірність, залежність, мінімум агресії, максимальна поступливість, некреативність.

При гіперопіці (симбіотичній) батьки прагнуть до максимального задоволення потреб дитини, потурають її бажанням. Наслідком гіперпротекції стають складнощі в адаптації дитини в соціальному середовищі, поява таких характерологічних особливостей, як: впертість, недовіра, хвороблива образливість та самолюбство.

Батьки постійно хвилюються за дитину, оскільки вона здається їм маленькою та беззахисною. Тривога батьків зростає, коли дитина починає за певних обставин віддалятися від них, оскільки вони не дадуть їй самостійності з власної волі.

«Авторитарна гіперсоціалізація» – компонент, що відображає форму та зміст контролю за поведінкою дитини. У стосунках батьків з дитиною чітко простежується авторитаризм. Батьки вимагають від дитини підкорення та дисципліни, намагаючись нав'язати їй власну волю. За будь-який прояв свавілля дитину суворо карають. До того ж, батьки слідкують за соціальними досягненнями дитини, індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

Наслідки авторитарної гіперсоціалізації є несприятливими для психічного розвитку дитини.

Ставлення до дитини, як до «маленького невдахи», відображає особливості сприймання та розуміння її батьками. Мають місце намагання батьків інфантилізувати дитину, зробити її індивідуально та соціально недієздатною. Батьки вважають дитину молодшою, ніж це є насправді. Інтереси, потяги, думки, почуття дитини здаються батькам занадто дитячими. Дитину розглядають, як неспроможну, активно засвоювати досвід і відкрити для негативних впливів. Батьки не довіряють власній дитині, скаржаться на її недовіршеність. У зв'язку з цим, батьки намагаються звільнити дитину від труднощів життя і суворо контролювати її дії. Вони обирають і пропонують дитині тільки таку діяльність, яка, на їх думку, буде більш корисною для неї.

В умовах подібних стосунків дитина живе з постійним відчуттям невідповідності запитам батьків і

перебуває під тиском таких настанов: «Я поганий»; «Я неспроможний»; «Я не зможу, не зумію». Вона робить все, аби оточуючі зрозуміли її нікчемність. У зв'язку з цим, дослідники зазначають, що подібна ситуація несприятлива для підростаючої людини, вона не може самореалізуватися в діяльності, оскільки запропонована їй діяльність не відповідає особистісним смислам. Як наслідок, ця діяльність не може сприяти розвитку дитини і вона намагатиметься знайти будь-який спосіб захисту.

Психологи виокремлюють гіперпротекцію з боку батьків дитини [9]. Цей тип неправильного виховання характеризується недостатньою опікою та контролем за поведінкою дитини, він може набувати прихованих або потуральних форм.

Дослідники виділяють також непослідовний тип сімейного виховання, коли батьки змінюють стиль, прийоми впливу; суперечливе виховання, коли члени сім'ї демонструють несумісні виховні підходи та вимоги. Ці типи виховання часто призводять до патогенних наслідків, зумовлених підвищеною стимуляцією можливостей дітей, частим використанням покарань, погроз, заборон. Більш сприятливим типом сімейного виховання вважається «прийняття дитини і любов до неї» [3], співпраця з дитиною [4], демократичний стиль батьківського виховання [6]. У сім'ях, що послуговуються цим типом виховання, батьки здатні вчасно прийти на допомогу дитині, але не нав'язливі й вірять в успіх її самостійної діяльності; при цьому, діти залучені в обговорення сімейних проблем; батьки схвалюють незалежну поведінку сина або доньки, приймають їх індивідуальність, враховують інтереси, схильності.

На підставі результатів А. Співаковської [5], нами визначено три основні чинники батьківської позиції, які сприяють розвитку обдарованих дітей і проявляються у ставленні батьків до неї:

1) адекватність – чинник, близький до об'єктивної оцінки психічних та характерологічних особливостей власної дитини, що дає змогу побудувати виховання, спираючись на цю оцінку;

2) динамічність – здатність змінювати методи і форми спілкування і впливу на дитину, відповідно до зміни ситуацій та умов життя у сім'ї;

3) прогностичність – спрямованість виховних вимог у майбутнє, орієнтація на вимоги, що ставитиме перед дитиною життя.

Відповідно до стилів і властивостей сімейного виховання, їх впливу на розвиток обдарованих дошкільників, визначено сприятливі умови для розвитку особистості дитини.

Перша умова – це впевненість дитини у батьківській любові. «Першим та головним завданням батьків є створення в дитини впевненості в тому, що її люблять і про неї дбають. Ніколи у дитини не має виникнути сумнів у батьківській любові» [5]. Адже «тільки за умови впевненості дитини у батьківській любові і можливе правильне формування психологічного

світу, лише на основі любові можна виховати моральну поведінку і тільки любов здатна навчити любові» [5].

Друга умова – діалогічне спілкування. «Дитина, навіть, у найбільш ранньому віці має стати не об'єктом виховних впливів, а союзником у загальному сімейному житті, у відомому сенсі його будівничим і творцем» [там само]. Основними характеристиками діалогічного спілкування виступають емоційна та особистісна відкритість партнерів зі спілкування, психологічна налаштованість на сприймання актуального стану один одного, безоцінність, довірливість та щирість у вираженні почуттів та станів.

Третя умова – «прийняття права дитини на притаманну їй індивідуальність, неподібність до інших, у тому числі неподібність до батьків» [там само].

Отже, батькам належить пріоритетне значення у розвитку обдарованої дитини. Важливе завдання виховання у сім'ї, допомогти дитині реалізувати себе та стати щасливою.

Використані літературні джерела

1. Варга А. Я. Идентификация с родителями и формирование психологического пола (критический подход к решению проблемы) / Анна Яковлевна Варга // Семья и формирование личности : сб. науч. трудов / под ред. А. А. Бодалева. – М., 1981. – С. 10–15.
2. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / Мая Ивановна Лисина. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
3. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: [учеб. пособие] / Раиса Викторовна Овчарова. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
4. Работа с родинами вихованців дитячого садка / [упоряд. В. Л. Сухар]. – Х.: Вид-во «Ранок», 2008. – 176 с. – (Програма розвитку).
5. Савенков А. И. Психология детской одарённости / Александр Ильич Савенков. – М.: Генезис, 2009. – 440 с.
6. Спиваковская А. С. Нарушения игровой деятельности / Алла Семеновна Спиваковская. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 132 с.
7. Федотова Н. Ф. Социально-психологические проблемы формирования личности в семье / Нина Федотовна Федотова // Социально-психологические проблемы нравственного воспитания личности. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1984. – 246 с.
8. Шевченко Н. Ю. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05. «Соціальна педагогіка» / Наталя Юріївна Шевченко – Луганськ, 2006. – 13 с.